

לסלו צ'ז' ואדם גלרט

חקר השואה בהונגריה ותשתיותיו

סקירה היסטוריוגרפית

ראשיתו של חקר השואה בהונגריה בשנים שמיד לאחר המלחמה. בין 1946 ל-1948 פורסמו לא-מעט ממוארים ויצירות ספרות, ואפילו כמה עבודות מחקר.¹ הקטגוריה האחרונה כוללת בעיקר את חיבוריו של העיתונאי והחוקר ה"חובב" ינו לוואי (Lévai), שהיה בזמן השואה בכודפשט ושרד.² כמו בכל מקום אחר בגוש המזרחי, בשיא תקופת הדיקטטורה הסטליניסטית בהונגריה נדחק הזיכרון הרשמי של רדיפת היהודים אל תהום הנשייה. אף-על-פי-כן, עם התייצבותו היחסית של המצב הפוליטי לאחר דיכוי המרד ההונגרי בשנת 1956 החלו עוד ועוד חוקרים לפרסם חיבורים על הרדיפות ב"עידן החירום" (vészkorszak), כפי שכונתה תקופת המלחמה. הרשויות היו בררניות במתן אישורים לעריכת מחקרים שקשורים לשואה,³ שכן סברו שהדיבור והכתיבה על "השאלה היהודית", קל ותומר על מעורבותה של הונגריה בהשמדת היהודים, עלולים לעורר רגשות לא-רצויים ולחתור תחת הנרטיב האנטי-פשיסטי המקיף ופרשנותו למאורעות מלחמת העולם השנייה.

אין פלא אפוא שהתיאור המקיף הראשון של השואה בהונגריה פורסם בארצות-הברית בשנת 1981. המחבר, רנדולף ל' ברהם, איש מדע המדינה בהכשרתו, היה בעצמו ניצול שואה מטרנסילבניה.⁴ "אחרי הכל, הספר הזה היה צריך להיכתב בהונגריה. יש להצטער שעדיין לא

- 1 חיבורים שפורסמו בתקופה זו מילאו ביבליוגרפיה גדולה למדי: Arthur Geyer, *A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája, 1945-1958*, Budapest: MIOK (1958) האיסור שהטילה המדינה הקומוניסטית על כרך זה.
- 2 Ferenc Laczó, "The Foundational Dilemmas of Jenő Lévai: On the Birth of Hungarian Holocaust Historiography in the 1940s", *Holocaust Studies* 21, 1-2 (2015), pp. 93-119
- 3 Elek Karsai and Ilona Benoschofsky, *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez 1-3*, Budapest: MIOK (1958, 1960, 1967); Elek Karsai, *Fegyvertelen álltak az aknamezőkön. Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon 1-2*, Budapest: MIOK (1962)
- 4 Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, 2 vols, New York: Columbia University Press (1981) ההוצאה לאור של אוניברסיטת קולומביה פרסמה בשנת 1994 מהדורה אמריקנית שנייה מתוקנת. המהדורות ההונגריות, שכתרתן *A népiértás politikája*, התפרסמו בכודפשט בשנת

עשינו זאת", סיכם ההיסטוריון ההונגרי גיורגי ראנקי בסקירה שכתב על המונוגרפיה של ברהם.⁵ רק מעטים האמינו בזמן ההוא שמילותיו יישמעו נכונות לא פחות גם בשנת 2017. לאמתו של דבר, ראנקי והיסטוריונים מרכזיים אחרים בזמנו, ובכלל זה אלק קרשאי, עשו מאמצים ניכרים – בעיקר בשנות השבעים והשמונים – לגשר על הפער שבין חקר השואה הבין-לאומי המתפתח ובין האקדמיה ההונגרית. הכינוס המדעי הראשון בנושא התקיים באקדמיה למדעים בשנת 1984. ראנקי פרסם את התיאור המקיף היחיד של הכיבוש הגרמני ועוד מאמרי מפתח בנושא.⁶ לאחר מותם בטרם עת של קרשאי וראנקי נשארו המחקרים שלהם לא־גמורים, אבל הם נתנו לדורות של חוקרים צעירים מהם השראה להמשיך במחקר על השואה ועל ההיסטוריה היהודית המודרנית. קריסת הקומוניזם ב־1989 וב־1990 והולדת הדמוקרטיה הפרלמנטרית הביאו עמן את החופש לחקור ואת החופש לפרסם.⁷ ההתעניינות במאורעות הטראומטיים של המאה העשרים, ובכללם השואה, גברה והלכה והם נעשו מושא למחקר ולעניין ציבורי. מאז אותם ימים התעוררה סדרה של ויכוחים ציבוריים סוערים על "השאלה היהודית" והאחריות ההונגרית, ולעתים קרובות נלוותה אליהם נימה פוליטית חזקה.⁸ החיבורים שפורסמו בעשרים וחמש השנים האחרונות על ההיסטוריה היהודית המודרנית והשואה היו יכולים למלא ספרייה קטנה, כפי שמדגימה הביבליוגרפיה של ברהם, המחזיקה כמעט אלף עמודים.⁹ ברהם, היום בשנות התשעים לחייו, נשאר כמעט עד העת האחרונה הסמכות העליונה בנושא, כפי שיכולים להעיד כמה מן הכרכים החדשים שפרסם בעשור האחרון, ובהם "אנציקלופדיה גיאוגרפית של השואה בהונגריה", שזכה ב"פרס הספר היהודי הלאומי".¹⁰ העובדות הללו מעידות לא רק על גאונותו של ברהם, אלא גם על חקר השואה בהונגריה ככלל.

- 1988 (Gondolat), 1997 (Belvárosi), והאחרונה שבהן ב־2015 (Park).
- 5 György Ránki, "A magyar Holocaust", *Élet és Irodalom* 25 (1982), pp. 7-8
- 6 Randolph L. Braham and Bela Vago (eds.), *The Holocaust in Hungary: Forty Years Later*; New York: Social Science Monographs (1985); György Ránki, *1944. március 19. Magyarország német megszállása, rev. edn.*, Budapest: Kossuth (1978)
- 7 Balázs Trencsényi and Péter Apor, "Fine-Tuning the Polyphonic Past: עוד בעניין זה ראו: Hungarian Historical Writing in the 1990s", in: Sorin Antohi, Balázs Trencsényi, and Péter Apor (eds.), *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*, Budapest: Central European Press (2007), pp. 1-100; Gábor Gyáni, "Trends in Contemporary Hungarian Historical Scholarship", *Social History* 2 (2009), pp. 250-260
- 8 Regina Fritz, *Nach Krieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*, Göttingen: Wallstein (2012)
- 9 Randolph L. Braham (comp., ed.), *Bibliography of the Holocaust in Hungary*, New York: Rosenthal Institute for Holocaust Studies, Graduate Center/City University of New York (2011).
- 10 Randolph L. Braham (ed.), *יש להזכיר, על כל פנים, שאת ערכי האנציקלופדיה חיברו תריסר מומחים לשואה*; *The Geographical Encyclopedia of the Holocaust in Hungary*, Evanston, IL: Northwestern University Press (2013).

אף שהיסטוריונים הונגרים פרסמו כמה וכמה מחקרים מקוריים, ממצאיהם אינם מוכרים על-פירוב בקהילת המחקר הבינלאומית. זו תהיה טעות לתלות את בידודם אך ורק במחסומי שפה. בשנת 2008 פרסם הפרופסור גאבור ג'יאני, חוקר ההיסטוריה החברתית של המאה התשע-עשרה והעשרים, מאמר על היעדרם הכמעט מוחלט של חוקרים הונגרים מן השיח הבינלאומי על השואה. הוא ביסס את טיעונו על ניתוח קובץ מאמרים בנושא ההיסטוריוגרפיה של השואה, ואת העובדה שעורכי הקובץ לא ציטטו חוקרים הונגרים ייחס לבידודם (מרצונם) של חוקרי השואה ההונגרים. מאמרו עורר פולמוס נפיץ בקרב ההיסטוריונים. התגובות הכילו רשימה ארוכה של הישגים מן העבר (ספרים, תוכניות מחקר וקבוצות מחקר, כינוסים) וניסיונות להפריך את הנחת היסוד של ג'יאני, אבל הן לא הצליחו להקהות את עוקצה של ביקורתו החריפה.¹¹

חקר השואה שצמח בהונגריה לאחר התמורות של 1989 ו-1990 התמקד בעיקר בפרסום מקורות ראשוניים מוערים – ממסמכים מתקופת השואה¹² ועד תיקים פלייליים מן התקופה שלאחר המלחמה – שהם חומרי גלם הכרחיים למחקר.¹³ עם זאת, בגלל ההתמקדות בפרסום חומרים ארכיוניים לא נעשו ניסיונות רבים להתמודד עם בעיות תיאורטיות או לחבר מחקרים מונוגרפיים, וחשוב מכל – לא נכתב תיאור מקיף חדש של השואה בהונגריה.¹⁴ לאמתו של דבר, היסטוריונים הונגרים לא ניסו אפילו לכתוב מונוגרפיה עדכנית על קורותיה של הונגריה במלחמה.¹⁵ בשנות התשעים של המאה העשרים לא נעשו אלא ניסיונות מוגבלים מאוד שלא לפגור אחר השינויים הטקטוניים במחקר הבינלאומי. הדיונים עדיין היו בעיקר ברמת התיאור ורק לעתים רחוקות העמיקו בחקר השואה בהונגריה.¹⁶ בו בזמן, חוקרים מהונגריה כמעט לא היו מעורבים בדיונים בינלאומיים

- 11 .Gábor Gyáni, "Helyünk a holokauszt történetírásában", *Kommentár* 3 (2008), pp. 13-23
למאמרים שהשתתפו בפולמוס ראו *Kommentár* 5-6 (2008).
- 12 László Karsai and Judit Molnár (eds.), *The Kasztner Report: The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee 1942-1945*, Jerusalem: Yad Vashem (2014); László Karsai (ed.), *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 1944*. október 15 – 1945. január 18, Budapest: Balassi (2014).
- 13 László Karsai and Judit Molnár (eds.), *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróóság előtt*, Budapest: 1956-os KHT (2004); Judit Molnár (ed.), *Csendörtiszt a Markóban: Ferenczy László csendör alezredes a népbíróóság előtt*, Budapest: Scholar (2014); Péter Sipos, *Imrédy Béla a vádlottak padján*, Budapest: Osiris-BFL (1999); László Karsai and Judit Molnár (eds.), *Az Endre-Baky-Jaross per*, Budapest: Cserépfalvi (1994).
- 14 .László Karsai, *Holokauszt*, Budapest: Pannonica (2001) לסקירה יסודית יותר של השואה ראו:
- 15 ניסיון כזה עשתה לא מומן חוקרת לא-הונגרייה, והתוצאה הייתה מונוגרפיה שנויה במחלוקת, שמבוססת על שימוש סלקטיבי במקורות ראשוניים ושמצטיינה בחשיבות השואה ובהחלקה של הפוליטיקה ההונגרית בה. Deborah S. Cornelius, *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron*, New York: Fordham University Press (2011). לסקירה ביקורתית ראו: University Press (2011) *University Press*, "Inventing Historical Myths", *AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association* 5 (2012), <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>
- 16 László Karsai, "Történések, gyilkosok, áldozatok – Víták a Holocaust-szaktudományban",

חשובים. כיוון שבאנגלית ובשפות אירופיות מרכזיות אחרות לא התפרסמו אלא חיבורים מעטים יחסית על השואה בהונגריה, לא זכה נושא זה לייצוג רב בספרות המחקר הבין-לאומית ובפורומים אחרים כגון תערוכות וכינוסים.

על כל פנים, בראשית המאה העשרים ואחת חלו תמורות ראויות לציון. חוקרים לא-הונגרים חיברו מונוגרפיות עדכניות, ואלה נתנו השראה לחוקרים הונגרים ובסופו של דבר העמידו את הפרק הלאומי הייחודי הזה של השואה על מפת המחקר בין-זמננו. הוויכוח בין ברהם ובין היסטוריונים ניצולים אחרים, ובכלל זה הוויכוח שניטש בינו ובין גיורגי ראנקי ואישטוון דאק באמצע שנות השמונים של המאה העשרים על הכיבוש הגרמני ושיתוף הפעולה,¹⁷ הביא שני חוקרים גרמנים, כריסטיאן גרלך וג'ן עלי, להציע פירוש חדש בתכלית למאורעות בהונגריה ב-1944 ו-1945. בהתבסס על חיבוריו פורצי הדרך של עלי הראו הוא וגרלך שהמניע לפעולת הגרמנים נגד יהודי הונגריה היה "תהליך אינטראקטיבי" שלא ניוון מאידאולוגיה בלבד אלא גם משיקולים סוציו-פוליטיים.¹⁸ חוקר השואה ההונגרי החשוב לסלו קרשאי, בסקירה שחיבר על ספרם של עמיתיו הגרמנים, הצביע על כמה שגיאות עובדתיות ופרשניות.¹⁹ ואף-על-פי-כן, התיאוריה של גרלך ועלי על התהליך הרב-שלבי של קבלת החלטות ועל השילוב בין מדיניות חברתית לאפליה גזעית השפיעה השפעה מכרעת על התפתחות חקר השואה בהונגריה.

בקשר לשאלה הבסיסית על ה"גרמניות" או ה"הונגריות" של השואה בהונגריה החל דור חדש של חוקרים למקד מחדש את תשומת לבו באחריות וביזומה של ההונגרים. גאבור קאדאר וזולטן ואגי, שחקרו את חיסולם הכלכלי של יהודי הונגריה, התמקדו במניעים הפרגמטיים לפעולות האנטי-יהודיות בפוליטיקה ההונגרית. במונוגרפיה האחרונה שפרסמו פיתחו את התיאוריה של גרלך ועלי והציגו השערה בדבר תהליך קבלת החלטות בן ארבעה שלבים. את ממצאיהם המרכזיים ביססו בעיקר על המסמכים הפרטיים של לסלו אנדרה (Endre), אחד מאדריכלי הגירוש. בעיני ואגי וקאדאר, תוכנית ההשמדה הנאצית והמסורת הארוכה של שנאה אתנית ולאומנות קיצונית בהונגריה היו שני הגורמים המכריעים שחתמו את גורלה של אחת הקהילות היהודיות

Beszélő 6 (1997), pp. 34-59; János Pelle, "A Holocaust lezárhatatlan dossziéja – Daniel Goldhagen könyvéről", *Beszélő* 12 (1997), pp. 52-59

György Ránki, *Unternehmen Margarethe. Die deutsche Besetzung Ungarns*, Vienna: Böhlau 17 (1984); István Deák, "Could the Hungarian Jews Have Survived?", *New York Review of Books*, February 4, 1982

Christian Gerlach and Götz Aly, *Das letzte Kapitel: Realpolitik, Ideologie und der Mord an den Ungarischen Juden, 1944*, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt (2002); Götz Aly, *Hitlers Volkstaat: Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*, Frankfurt am Main: Fischer S. 18 Verlag (2005). ספרים אלו נמנים עם קבוצה מצומצמת של מחקרים בין-לאומיים על השואה שפורסמו גם בשפה ההונגרית.

László Karsai, "The Last Chapter of the Holocaust," *Yad Vashem Studies* 34 (2006), pp. 19 293-329 [לסלו קרשאי, "הפרק האחרון של השואה", יד ושם - קובץ מחקרים לד' (תשס"ח), עמ' 245-272].

הגדולות ביותר באירופה.²⁰ כריסטיאן אונגווארי, במחקר מקביל למחקרם של קאדאר וואגי, הלך בערך באותו נתיב והתמקד בהקצנה של הלאומנות ושל האנטישמיות בהונגריה. אונגווארי גם ניסה למקם את השואה בהקשר של המדיניות ההונגרית הפנימית וחקר בפרוטרוט איך האפליה ברמת המדינה במשטרו של הורטי, ופעולות מקבילות של גורמים שפעלו ממניעים אידיאולוגיים, הובילו לביזה ההדרגתית של רכוש היהודים. נוסף על כך, הוא תיאר בסקירה מפורטת איך החברה ככלל קידמה בברכה את "האיזון החברתי החדש".²¹

בשנת 2003 פרסם טים קול עוד מחקר פורץ דרך, המחקר החשוב הראשון שנקט גישה רב-תחומית, והציע בו היסטוריה מרחבית של הגטו של בודפשט.²² עוד תרומה חשובה שתרם קול הייתה הפיכת הסוגיה של "העומדים מן הצד" לנושא נפרד של מחקר מדעי.²³ בשנים אלו החלו גם חוקרים בין-לאומיים אחרים להציע להיסטוריה המודרנית של הונגריה פירושים חדשים מנקודות המבט של לימודי לאומנות או רצח עם. פירושים אלו תרמו תרומה ניכרת להבנת מקורות השואה. פול האנבריק ניתח את התפקיד שמילאו כנסיות נוצריות ואידיאולוגיות דתיות בהתפתחותה של המדיניות הלאומנית האנטישמית הקיצונית ששיאה היה השואה.²⁴ הולי קייס ואנדרס בלומקוויסט נקטו גישות מיקרו-היסטוריות ועל-לאומיות, התמקדו בגבול הונגריה-רומניה והציגו את הקשרים בין הקמתן של מדינות לאום (וסכסוכי גבול) ובין השואה.²⁵ רו סגל העמיד את השואה בהונגריה בהקשר הגלובלי של עימותים אתניים ואלמות של מדינות במרכז ובמזרח של אירופה, וסיפק

- Gábor Kádár and Zoltán Vági, *Self-Financing Genocide: The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews*, Budapest: Central European University Press (2004); Gábor Kádár and Zoltán Vági, *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*, Budapest: Jaffa (2005); Gábor Kádár and Zoltán Vági, *A végső döntés*, Budapest: Jaffa (2013)
- 20 Ungváry Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege*, Budapest: Jelenkor (2012)
- 21 András Kovács, "Hungarian Intentionalism: New Directions in the Historiography of the Hungarian Holocaust", in: Randolph L. Braham and András Kovács (eds.), *The Holocaust in Hungary: Seventy Years Later*, Budapest and New York: Central European University Press (2016), pp. 3-24
- 22 Tim Cole, *Holocaust City: The Making of a Jewish Ghetto*, New York and London: Routledge (2003)
- 23 Tim Cole, *Traces of the Holocaust: Journeying in and out of the Ghettos*, London: Continuum (2011). אחד הסטודנטים של קול הלך בדרך והתמקד בתת-נושא איקוני ספציפי: ההשתתפות של מנהלי בניינים בשואה. ראו: István Pál Ádám, *Budapest Building Managers and the Holocaust in Hungary*, London: Palgrave Macmillan (2016)
- 24 Paul A. Hanebrink, *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944*, Ithaca, NY: Cornell University Press (2006)
- 25 Holly Case, *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*, Stanford, CA: Stanford University Press (2009); Anders Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania: Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare 1867-1944*, Stockholm: Stockholm University (2014)

תיאור של "רצח עם משולב" בגבול אחר בעל היסטוריה עתירת סכסוכים – תת־קרקפטיה.²⁶ קינגה פרוימוביץ' ייחדה מחקר מבוסס היטב למדיניות הפליטים ההונגרית ולפוליטיקה של טיהור אתני, שהוליכו לרצח ההמונים הראשון שיזמו רשויות הונגריה כנגד יהודים בשנת 1941.²⁷ כרך המקורות של רנדולף ל' ברהם פורסם ב־1963,²⁸ וחמישים שנה חלפו מאז מחקרו פורץ הדרך ועד שנעשה ניסיון ראשון לספק תיאור תיעודי מקיף באנגלית של "הפרק האחרון" של השואה. את הניסיון הזה עשה המוזיאון האמריקני לזכר השואה: בכרך שבהוצאת המוזיאון (שאחד ממחבריו הוא ממחברי המאמר הזה) מכונסים כמאה וחמישים מסמכים שמייצגים מגוון חומרים מן הארכיונים ההונגריים, ונוסף עליהם הוא מכיל גם הסבר מפורט.²⁹ בזכות העניין הגובר בזירה הבין־לאומית גברו גם מאמצי המחקר בהונגריה, בייחוד בשנת 2014, במלאת שבעים שנה לשואת יהודי הונגריה. בשנה זו נערכו שני כינוסים בין־לאומיים ושלושה אירועים חשובים, פורסמו גיליונות מיוחדים של כתבי עת מחקריים חשובים, התקיימו פרויקטים ותוכניות של הנצחה ושל חינוך³⁰ וראו אור חיבורים ספרותיים ואקדמיים רבים הנוגעים לשואה או ללימודי השואה.³¹

היסטוריה וזיכרון

השיח הפוליטי והציבורי האינטנסיבי הנוכחי על פוליטיקת הזיכרון בהונגריה משפיע על ההתפתחויות התיאורטיות ועל שיח ההיסטוריונים ונותן להם הקשר. בשני העשורים האחרונים נעשו במזרח אירופה כמה ניסיונות לשכתב את ההיסטוריה ולהפעיל צורות שונות של פיקוח מדיני על פירושם של מאורעות היסטוריים חשובים. תופעות מטרידות אלו מדגישות את החשיבות של מחקר עצמאי ושל קשרי מדע בין־לאומיים. בעקבות הניצחון המוחץ של ממשלת הימין

- Raz Segal, *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914-1945*, Stanford, CA: Stanford University Press (2016) 26
- Kinga Frojimovics, *I Have Been a Stranger in a Strange Land: The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933-1945*, Jerusalem: Yad Vashem (2007) 27
- Randolph L. Braham, *The Destruction of Hungarian Jewry: A Documentary Account*, New York: Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews (1963) 28
- Zoltán Vági, László Csósz, and Gábor Kádár, *The Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide*, Washington DC: AltaMira Press-USHMM (2013) 29
- Ferenc Laczó, "Integrating Victims, Externalizing Guilt? Commemorating the Holocaust in Hungary in 2014", *Cultures of History Forum* (2016), <https://tinyurl.com/y8mctaw> 30
- Ildikó Barna and Andrea Pető, *Political Justice in Budapest after World War II*, מהם: Budapest: CEU Press (2015); Linda Margittai, "Changing of the Guard": *Within and Beyond the Trianon Border - Two Case Studies: Hódmezővásárhely and Szabadka, 1938-1944*, Jerusalem: Yad Vashem (2014); Attila Gidó, *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*, Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület (2016); Ferenc Laczó, *Hungarian Jews in the Age of Genocide: An Intellectual History, 1929-1948*, Leiden: Brill (2016) 31

בהונגריה ב־2010 השתנתה הפרדיגמה שהכתיבה את האופן שבו פירשה הונגריה את ההיסטוריה המודרנית שלה. הקבינט החדש, בדומה לקודמיו, אמנם הכריז על מחויבותו להנצחת השואה ולמחקר ההיסטורי, אבל ניגש לנושא בדרך מעוררת מחלוקת. הממשלה ייסדה קרן נדיבה של כמעט חמישה מיליון אירו שנועדה לסבסד תוכניות תרבות ומספר רב של פרסומים במהלך שנת 2014, שבה צוין מלאת שבעים שנה לשואה בהונגריה. אף־על־פי־כן, החלטות אחרות של הממשלה – להקים מרכז "חלופי" להנצחת השואה, מוסד חדש להיסטוריה מודרנית ששמו רב־המשמעות Veritas, ואנדרטה להנצחת כל חללי הכיבוש הגרמני ב־1944, שמתארת את הונגריה כקורבן של הנאציזם ולא כשותפה מרצון למעלליו – כל אלו הסעירו את הרוחות והציתו ויכוחים עזים.

עוד עניין דוחק הוא הכללת תולדות השואה בהיסטוריוגרפיה הלאומית. מן הראוי שמקורות שנוגעים לשואה לא יהיו נחלתו הבלעדית של קומץ מומחים אלא ישמשו היסטוריונים שכותבים היסטוריה חברתית ופוליטית כללית של המדינה. בשנת 2012, למשל, פרץ פולמוס אינטלקטואלי סוער – למרבה הצער הוא לא הגיע למדרגת Historikerstreit הונגרי³² – ועורר רגשות עזים בקרב החוקרים ובציבור הרחב. איגנץ רומשיץ, המומחה החשוב ביותר להיסטוריה המודרנית של הונגריה, הואשם ב"אנטישמיות אקדמית" בגלל התייחסותו למוצאם היהודי של היסטוריונים מסוימים בתקופה הקומוניסטית.³³ מחברי מאמר זה מוצאים שההאשמה הזאת מופרזת ולא־הוגנת. על כל פנים, מפתיע ביותר שנושאים אלו מילאו תפקיד שולי בפרסומיו של רומשיץ, ובכלל זה בספרו המקיף "הונגריה במאה העשרים" (שפורסם בהונגריה), שהוא מקור חיוני לתלמידים של ההיסטוריה ההונגרית.³⁴

בהקשר של ההיסטוריה הלאומית, וכחלק ממנה, חקר השואה צריך לכלול תוכניות מחקר רגיונליות ועל־לאומיות אינטנסיביות יותר ולהתבסס על שיתוף פעולה מחקרי. מחקר כזה יתרום להבנה טובה יותר של היסטוריות לאומיות ויניב מחקרים משווים רלוונטיים על מדינות במרכז אירופה, מזרחה ודרום־מזרחה, שיתבססו על מקורות רב־לשוניים. למשל, היסטוריונים הונגרים פרסמו בעת האחרונה כמה חיבורים מקוריים על ההיסטוריה של התנועות והמפלגות הימניות הקיצוניות בהונגריה לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה, נושא שהוא מהותי להבנת

Attila Pók, *The Politics of Hatred in the Middle of Europe: Scapegoating in Twentieth Century Hungary History and Historiography*, Szombathely: Savaria University Press (2009), pp. 140-157; Éva Kovács, "Overcoming History through Trauma: The Hungarian Historikerstreit", *European Review* 24, 4 (2016), pp. 523-534

András Gerő, "Akadémikus antiszemitizmus", *Galamus*, June 30, 2012, <https://tinyurl.com/ydaxpvxk>; Máté Rigó, "A Hungarian version of the Historikerstreit? A summary of the Romsics–Gerő debate among Hungarian historians" (2012), <http://www.imre-kerteszkolleg.uni-jena.de/index.php?id=415>

Ignác Romsics, *Magyarország története a XX. Században*, Budapest: Osiris (2010)

הפרק הלאומי בשואה.³⁵ על אף ההיבטים הבין-לאומיים הרחבים שיש לנושא הזה, החוקרים שעסקו בו התעלמו מתנועות מקבילות של ימין קיצוני במרכז אירופה ובדרום-מזרח אירופה ומן הקשרים ביניהן,³⁶ ולא ניסו להציע ניתוח מעמיק של היחסים בין הונגריה לגרמניה בתקופה הנאצית, ובכלל זה של קבלתן של אידיאולוגיות ופרקטיקות נציונל-סוציאליסטיות ושל השפעתן התרבותית-חברתית.

אמנם יש מספר רב של פרסומים, אבל יש כמה היבטים וכמה אזורים בעייתיים שלא נחקרו די הצורך וראוי לייתד להם עוד תשומת לב ומחקרים מונוגרפיים. עם אלה נמנים, בין השאר, גורל יהודי הונגריה במחנות הנאציים; ההישרדות והשיבה על השלכותיה הרבות; ההיסטוריה של עבודת הכפייה ושל שירות העבודה ההונגרי; סוגיית שיתוף הפעולה ובכלל זה סוגיית "העומדים מן הצד"; השואה ושיקוליה של מדיניות החוץ ההונגרי; והשואה בהקשר של סכסוכים אתניים, לאומנות ואליםות המדינה במרכז אירופה ובמזרחה. על אף כמה מאפיינים ייחודיים ראויים לציון הייתה השואה בהונגריה חלק בלתי נפרד ממגמות בין-לאומיות והושפעה מהן השפעה עמוקה. אף-על-פי-כן נעשו רק ניסיונות מועטים להשוות את הונגריה למדינות אחרות והמדיניות שנקטו אל מול גרמניה או להשוות את השואה בהונגריה למערכות אחרות של השמדת עם.³⁷

תשתיות מחקר

כמו במקומות אחרים במרכז אירופה ובמזרחה, חקר השואה בהונגריה עדיין נעשה במידה רבה באמצעות "מיקור חוץ": מרכזי המחקר העיקריים הם בארצות-הברית, בישראל ובמערב אירופה, ורבים מן המומחים, הפרויקטים ותוצרי המחקר קשורים למסדות שם. בהונגריה מוסיף שדה זה לסבול מכמה ליקויי תשתית. ראשית, אין בהונגריה שום מוסד אקדמי, מחלקה באוניברסיטה או כתב עת מחקרי שמוקדש כולו ללימודי השואה (ורצח עם). המרכז להנצחת השואה, שהופקד רשמית על חקר השואה בהונגריה, לא הגשים את ייעודו. המרכז מייתד את משאביו בעיקר

Rudolf Paksa, *A magyar szélsőjobboldal története*, Budapest: Jaffa (2012); idem, *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*, Budapest: Jaffa (2013); Zoltán Paksy, *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932-1939*, Budapest: Gondolat (2013). פוליטית מפורטת מאוד של מנהיג מפלגת צלב החץ, פרנץ סלשי: László Karsai, *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*, Budapest: Balassi (2016).

Nicholas Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania*, Stanford: Hoover University Press (1970). היא עבודה כזאת של דוגמה מוקדמת מצוינת של עבודה כזאת היא

Christian Gerlach, "Nationsbildung im Krieg. Wirtschaftliche Faktoren bei der Vernichtung der Armenier und beim Mord an den ungarischen Juden", in: Hans-Lukas Kieser and Dominik J. Schaller (eds.), *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah - The Armenian Genocide and the Shoah*, Zürich: Chronos Verlag (2002), pp. 347-422. ראו למשל:

לקיום תערוכת הקבע שלו ואוספיו הארכיוניים ולחינוך בנוגע לשואה.³⁸ זאת ועוד, המרכז סובל מאנומליות מבניות ומסכסוכים פנימיים חוזרים ונשנים הגובלים בשערוריות. בעקבות זאת החלו לפעול בשדה זה מוסדות לא־מתמחים.

האוניברסיטה של מרכז אירופה, אוניברסיטה אמריקנית פרטית שמקום מושבה בבודפשט, משמשת מרכז להחלפת ידע בתחום המחקר המשווה של יהדות מרכז אירופה ומזרחה, כפי שעולה מכמה פרסומים, קורסים, כינוסים ועבודות מוסמך ודוקטור מקוריות.³⁹ גם הארכיונים הלאומיים של הונגריה ייחדו בשנת 2014-2015 כמה פרסומים, הרצאות, סדנאות ואירועים אחרים להיסטוריה של השואה. יתר על כן, אין להתעלם מכמה מחקרים מקוריים, כרכי תעודות ותרגומים בנושא ההיסטוריה היהודית והשואה שפורסמו במסגרת התוכניות ללימודים יהודיים באוניברסיטה של בודפשט (ELTE) ובבית המדרש לרבנים בבודפשט, ובמסגרת התוכניות הרב־תחומיות ללימודי השואה ומסכסוכים חברתיים של האוניברסיטה של בודפשט ושל אוניברסיטאות אחרות.⁴⁰

שנית, אין בהונגריה ספרייה טובה דייה שמתמחה בלימודי השואה ורצה עם. לכן לעתים אפילו גישה בסיסית לספרות מחקר עדכנית ולכתבי עת אקדמיים היא בבחינת בעיה לחוקרים שיושבים בהונגריה. חוקרים צעירים בשדה זה חסרים תשתיות בסיסיות ולעתים קרובות עומד לרשותם רק מימון מוגבל למחקר, לנסיעות לצורכי מחקר או להשתתפות בכינוסים, ולכן הם צריכים להסתמך על מוסדות וקרנות בין־לאומיים. רק קומץ מן המחקרים החשובים שנעשו על השואה תורגמו להונגריה, וחוקרים חשובים מחוץ להונגריה אינם מוזמנים להרצות על ממצאיהם בהונגריה אלא לעתים רחוקות.

שלישית, אוספים של חומרים ארכיוניים שקשורים לשואה בהונגריה, המונים כמה מיליוני דפים והם מאוספי המסמכים הגדולים ביותר בכל שפה אירופית מתקופה זו – אוספים אלו כמעט אינם נגישים לקהל הדובר אנגלית. קבוצות המחקר של יד ושם ושל המוזיאון האמריקני לזכר השואה אספו בשלושת העשורים האחרונים כמות עצומה של חומר הונגרי. למרות גודל המשימה וחשיבותה, חקר השואה בהונגריה בכללו לא הפיק תועלת רבה מן התוצאות. רק מקצת המסמכים האלה עובדו, והמיקרופילמים זמינים רק בשני המוסדות האלו. יתר על כן, לא ממשלת הונגריה ולא שום ישות ארכיונית אחרת סייעו בשמירה של עותקים מסודרים ומאורגנים.⁴¹ לכן

Heléna Huhák and András Szécsényi (eds.), *A Holokauszt Emlékközpont gyűjteményi katalógusa*, Budapest: Holocaust Közalapítvány (2015) 38

.Braham and Kovács (eds.), *The Holocaust in Hungary Seventy Years Later*; דוגמה מהעת האחרונה: 39

András Kovács and Michael L. Miller, "Jewish Studies in Contemporary Hungary", *Journal of Modern Jewish Studies* 10, 1 (2011), pp. 85-92 40

Regina Fritz, "Der Umgang mit dem Holocaust in Ungarn zwischen internationalen Erwartungen und nationalen Diskursen. Das Holocaust Gedenkzentrum in Budapest", in: Birgit Hofmann, Katja Wezel, Katrin Hammerstein, Regina Fritz, and Julie Trappe (eds.), *Diktaturüberwindung in Europa: Neue nationale und transnationale Perspektiven*, Heidelberg: Universitätsverlag .Winter (2010), pp. 167-179 41

אף שבשנים האחרונות היו כמה התפתחויות חיוביות, בייחוד במוזיאון האמריקני לזכר השואה, שפרסם בעת האחרונה מאות דפים של עזרי חיפוש מקוונים, מעטים מאוד ההיסטוריונים שהייתה להם הזדמנות לחקור את החומרים האלה.

ובכל זאת, בשנים האחרונות היו גם התפתחויות בין־לאומיות חיוביות שיש בהן אפשרויות מגוונות גם לחקר השואה בהונגריה. אפשר שהיוזמה החשובה ביותר הייתה הקמת EHRI (European Holocaust Research Infrastructure), פרויקט אירופי של תשתיות מחקר בתחום השואה (2010-2019). ב־EHRI, שייסד מסד נתונים מאוחד ונגיש שאין דומה לו, טמון הפוטנציאל להגביר את העניין של עמיתים בחו"ל בנושאים הקשורים להונגריה ולסייע בפרויקטים של דיגיטציה. פורטל EHRI נפתח ב־2015, ובזכותו זמינים כעת תיאורים באנגלית של אוספים מרכזיים של שישה מוסדות חשובים בבודפשט.⁴² התשתית וקהילת אנשי הרוח שיצר EHRI פותחים לפני דור חדש של חוקרים פרספקטיבות חדשות. מענקי המחקר של EHRI מספקים הזדמנות יוצאת דופן לזכות בגישה למקורות שלא נחקרו בעבר ולאוספים העשירים שבספריות, וכך הם מחזקים את קשרי המדע ומביאים לידי פיתוח פרויקטים עם חוקרים זרים. יתר על כן, הפרויקט כולל גם פרויקטים ניסויים שתכליתם לסייע בפיתוח כלים דיגיטליים להצגתם ולפירושם המחודש של מסמכים ארכיוניים מתקופת השואה.⁴³

אנחנו סבורים שהמגמה החיובית הזאת תספק למחקר תמריצים חדשים ותסייע להתגבר על "מיקור החוץ" של כתיבת ההיסטוריה הלאומית. כעת, כשמספר החוקרים המרחיבים את גישתם ואת האופק הפרשני שלהם הולך וגדל, אפשר שתולדות השואה בהונגריה יזכו לייצוג אינטנסיבי יותר בשיח המחקרי הבין־לאומי ואולי ממצאי החוקרים ההונגרים יסייעו להונגריה להבין טוב יותר את עברה המורכב.

42 ראו: <https://blog.ehri-project.eu/>.

43 שם.